

HUDUDLARNI IJTIMOIIY-IQTISODIY RIVOJLANISHNI TADQIQ ETISHNING NAZARIY-USLUBIY JIHATLARI

Abdullaev Farxod Ozodovich

Urgench davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotasiya. Ushbu maqolada hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni tadqiq etishning nazariy-uslubiy jihatlari o'rganilib, hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini tadqiq etishda ekonometrik modellardan samarali foydalanish masalalari tahlil qilindi.

Kalit so'zlar: hudud, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, tadqiqot, tahlil, statistik baza, omillar.

Jahonda hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta'minlash asosida aholi daromadlarini oshirish, aholi o'rtasidagi tengsizlik chegaralarini qisqartirish uchun iqtisodiy o'sishni ta'minlanishiga qaratilgan yangicha yondashuvlar boyicha ilmiy tadqiqotlar ko'lami kengaymoqda. Buda jahon mamlakatlari o'z hududlarida ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish barqarorligini ta'minlash vositalari va mexanizmlarini yaratish hamda bu borada zamonaviy yondashuvlaridan foydalanish bo'yicha ilmiy tadqiqotlarga yuqori ahamiyat qaratilmoqda. Shundan kelib chiqib, hududlarni barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda asosiy e'tibor aholi daromadlari tengsizligini kamaytirish, ixtisoslashuv va iqtisodiy drayverlardan samarali foydalanish hamda innovasion o'sish markazlarni tashkil etishni nazarda tutuvchi mexanizmlarni ishlab chiqish va yaratish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Yangi O'zbekistonda keyingi yillarda hududlar iqtisodiyotini mutanosib va barqaror rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlar ko'lami keskin oshdi. Ayniqsa tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash, “yashil iqtisodiyot”ga o'tish mexanizmlarini amaliyotga joriy qilish va kelajakda qashshoqlikni kamaytirish bo'yicha aniq rejalar belgilab berildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi PF-158-son “O'zbekiston — 2030” strategiyasi to'g'risida”gi farmoni bilan tasdiqlangan strategik vazifalarda “Sanoatning “drayver” sohalarini rivojlantirish va hududlarning sanoat salohiyatini to'liq ishga solish” hamda “Hududlarni kompleks rivojlantirish, urbanizasiya strategiyasini amalga oshirish, aholini arzon uy-joy bilan ta'minlash darajasini oshirish” kabilar belgilab berilgan. Belgilab olingan asosiy maqsadlarga erishish uchun hududlarda zamonaviy texnologik sanoat zonalarini tashkil etish, yangi turdagi energiya tejamkor materiallarini ishlab chiqishni kengaytirish, sanoat kooperatsiyasini yo'lga qo'ygan korxonalarni faol rag'batlantirish, hududlarni investorlar uchun yanada jozibador qilishning ta'sirchan mexanizmlarini ishlab

“CONFERENCE OF NATURAL AND APPLIED SCIENCES IN SCIENTIFIC INNOVATIVE RESEARCH”

August 8, July 2024

chiqishni taqoza etmoqda. Mazkur vazifalarni amalga oshirish O‘zbekiston Respublikasi mintaqalari rivojlanishining iqtisodiy va ijtimoiy sohalaridagi nomutanosiblikni tartibga solish mexanizmini ishlab chiqish va istiqbollarini belgilashni talab etadi.

Hududni rivojlantirish, bir tomondan, jamiyatni ob’ektiv tarzda rivojlanishi bilan, jumladan, tabiatning talablarini doimo o‘ziga bog‘liqdir. Shu nuqtai nazardan, hududni rivojlantirish ijtimoiy-iqtisodiy mohiyatiga egadir. Ikkinchi tomondan, insonni tabiatga antropogen ta’siri atrofmuhitga salbiy ta’sir ko‘rsatishga olib keladi, ya’ni hududni rivojlantirish ekologik mohiyatga ham egadir. Tabiatga etkaziladigan zarar unga ta’sir ko‘rsatish usullari, uslublari va miq’oslariga bog‘liqdir. Shuning uchun ham hududni rivojlantirish tabiatdan foydalanishni ekologiyalashtirish nuqtai nazaridan amalga oshirilishi maqsadga muvofiq. Hududni rivojlantirish murakkab majmualari xarakterga ega. Hududni rivojlantirishni doimiy ravishda o‘zaro bog‘liqlikda bo‘ladigan hamda o‘zlarining o‘zaro ta’sirlari bilan yagona butun holatni tashkil etuvchi ma’lum bir tarkibiy qismlar va elementlarni o‘z ichiga oladigan tizim sifatida qarash lozim.

Osiyolik olimlar Xin Li, Haixia Zhao, Binjie Gu, Yijiang Chen o‘z ilmiy tadqiqotlarida global iqlim o‘zgarishini hududlar iqtisodiyotiga ta’sirini o‘rganib, ekonometrik modellardan foydalanib NEP larni shimoliy va dengiz mintaqalarida yuqori cho‘kishlar va tsiklik tebranishlar bilan sezilarli fazoviy o‘zgaruvchanlik mavjudligi aniqlandi, iqtisodiy va ijtimoiy omillar CSSPga katta ta’sir ko‘rsatdi, iqtisodiy o‘sish va sanoatni optimallashtirish CSCni yaxshilashi, ammo aholining o‘shishi va shaharlarning kengayishi uni qisqartirishini aniqlashdi. [1]

Hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishga qaratilgan yana bir tadqiqot Yaojia Dong, Fuyuan Wang, Kaiyong Wanglar tomonidan amalga oshirilib, 2006 yildan 2022 yilgacha Xitoyning janubi-g‘arbiy va shimoli-sharqiy urbanizatsiya mintaqalaridagi iqtisodiy o‘shishga okrugdan shahargacha bo‘lgan okrug (CTD) va okrug darajasidagi shahardan shahargacha (CLTD) siyosatlarining ta’sirini baholashgan. “Siyosatlar viloyat poytaxtlaridagi iqtisodiy rivojlanishni noviloyatlarga qaraganda ko‘proq kuchaytiradi, ta’sir jihatidan sezilarli farqlar mavjud, iqtisodiy o‘shishga ta’sir siyosat, infratuzilma, sanoat va investitsiyalar bilan bog‘liq bo‘lib, barqaror urbanizatsiyani rag‘batlantirib, fiskal daromadlar, sanoat imkoniyatlari va bandlik darajasini oshirishga olib keladi” degan xulosaga kelishgan. [2]

Yevropada hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishga bag‘ishlanga so‘nggi ilmiy tadqiqotlardan biri Fernando Isla-Castillo a, Anna Garashchuk b, Pablo Podadera-Riveraga tegishli bo‘lib, 2003 yildan 2021 yilgacha aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan YaIM ma’lumotlarini beta va sigma konvergentsiya usullaridan foydalangan holda tahlil qilgan holda, ushbu maqola Evropa Ittifoqi NUTS-2 mintaqalarida iqtisodiy konvergentsiya rivojlanish darajasi va iqtisodiy tsikllarga bog‘liqligini aniqlashgan.

“CONFERENCE OF NATURAL AND APPLIED SCIENCES IN SCIENTIFIC INNOVATIVE RESEARCH”

August 8. July 2024

Olimlarning fikricha, kam rivojlangan mintaqalar, ayniqsa tanazzul davrida tezroq birlashadi va mintaqaviy bir xillikning yuqoriligi konvergentsiyani tezlashtiradi, tezlik mutlaq yaqinlashuv sharoitida 2% ga nisbatan 7% dan 11% gacha. Fazoviy bog'liqlik konvergentsiya tezligini 3% dan 8% gacha kamaytiradi. Bundan tashqari, iqtisodiy rivojlanish darajasi o'rtachadan past bo'lgan 29 ta zaif mintaqa aniqlangan bo'lib, bu hududiy iqtisodiy uyg'unlik muammolarini hal etish muhimligini ta'kidlaydi. [3]

Ekonometrik vositalardan samarali foydalanish masalalari Mehrnoosh Heydari Morteza Osanloo kabi olimlarning ilmiy ishlarida kas etgan. Xususan, ular yirik loyihalarning ekologik, ijtimoiy va iqtisodiy ta'sirini baholash uchun vaqtinchalik va fazoviy jihatlarni birlashtirgan dinamik barqarorlik modelini ishlab chiqishga muvaffaq bo'lganlar. [4]

Tadqiqotchilar Fuzzy DEMATEL-dan foydalanib, model 28 toifadagi 99 ta ta'sir omillarini baholaydi. Erondagi Sungun mis konida qo'llaniladigan model asosiy ta'sirlarni aniqlaydi, iqlim o'zgarishi va chiqindilar kabi ekologik omillar asosiy sabablar, bandlik va hayot sifati kabi ijtimoiy omillar esa asosiy ta'sir hisoblanadi. Tadqiqotning dinamik sabab-ta'sir tahlili barqarorlikni baholashga keng qamrovli yondashuvni taklif etadi, bunda ochiq konlarni qazib olish loyihalari uchun vaqt va makon bo'yicha ta'sirlarning murakkab o'zaro ta'sirini o'z ichiga olgan.

Ekonometrik modellashtirishda Panel ma'lumotlari aynan vaqtli qatorlarda yoki aynan fazoviy ma'lumotlarda aniqlanmaydigan ta'sirlarni yanada yaqqol aniqlash va o'lchash imkoniyatini hosil qiladi;

- Panel ma'lumotlar modellari umumiy nuqtai nazardan quyidagicha ifodalanadi;
- Panel ma'lumotlar xususiyatlari, Panel ma'lumotlar turlari;
  - o'zgaruvchilar turlari (umumiy, o'zgaruvchanlik ichida va o'rtasida) [5];
  - Panel ma'lumotlar modellari (Pooled OLS estimator(POLSE), First differences estimator (FDE), Fixed effects estimator(FEE), Random effects estimator(REE));
  - baholovchi xususiyatlari (mustahkamlik va samaradorlik) [6];
  - bog'liqliklar (birlashtirilgan OLS o'rtasida, belgilangan hodisalar, dastlabki farqlar, tasodifiy hodisalar);
  - modellarni tanlash uchun testlar.

Panel ma'lumotlari individual xatti-harakatlar to'g'risida ma'lumot beradi, ular ham kesma, ham vaqt ceriyasi o'lchovlariga ega. Panel ma'lumotlari T muntazam vaqt oralig'ini, N ta kuzatuvlarni o'z ichiga oladi. Panel ma'lumotlari tenglamalarda it birgalikda qo'llaniladi.

Pooled OLS estimator (POLSE)- parametrlarni baholash uchun o'zgaruvchilar o'rtasidagi va ichidagi o'zgarishlardan foydalanadi. Shuningdek, i omil va t vaqt bo'yicha ma'lumotlari asosida regressiya hosil qilinadi. Bu Panel ma'lumotlarning eng cheklangan modeli bo'lib, adabiyotda ko'p ishlatilmaydi.

“CONFERENCE OF NATURAL AND APPLIED SCIENCES IN SCIENTIFIC INNOVATIVE RESEARCH”

August 8, July 2024

Keyingi usul bu OLS (Oddiy kichik kvadratlar) bo'yicha bir davrdagi o'zgarishlar, bog'liq bo'lgan o'zgaruvchining mustaqil o'zgaruvchilardagi bir davrdagi o'zgarishlariga bog'liq. [7].

Yana bir usul bu Fixed effects estimator (FEE), u o'zgarish effektlar (vaqtni kamaytiruvchi o'zgaruvchilardan foydalanadi) quyidagi ko'rinishda ifodalanadi:

$$y_{it} - \bar{y} = \beta_1 (x_{1it} - \bar{x}_{1i}) + \beta_2 (x_{2it} - \bar{x}_{2i}) + (u_{it} - \bar{u}_i) \quad (6)$$

Fixed effects versiyasi va birinchi tartibli differentsial baholovchilari ikkita vaqtli davrda bir xil ifodalanadi: (T=2) bo'lganda.

Random effects estimator(REE) – statistikada tasodifiy ta'sirlar modeli yoki dispersiya komponentlari modeli deb ham ataladi. Bu model parametrlari tasodifiy o'zgaruvchilar bo'lgan statistik model hisoblanadi. Model iyerarxik chiziqli modelning bir turi bo'lib, tahlil qilinayotgan ma'lumotlar turli xil populyatsiyalar iyerarxiyasidan olingan, ularning farqlari shu iyerarxiya bilan bog'liq.

Fikrimizcha, mamlakatimiz hudularini ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning metodologik asosi sifatida mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy ishlari tashkil etsa, tadqiqot ob'ekti sifatida esa aniq bir viloyatning shaxar va tumanlarining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi olinishi talab etiladi. Tadqiqotda tanlanma to'plam bilan ishlash maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar:

1. Xin Li, Haixia Zhao, Binjie Gu, Yijiang Chen. Carbon sinks/sources' spatiotemporal heterogeneity and their spatial response to economic-social factors in relatively developed regions: A case of China's coastal area. *Journal of Environmental Management*, Volume 354, March 2024, 120494. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2024.120494>

2. Yaojia Dong, Fuyuan Wang, Kaiyong Wang. The effect and its mechanism of turning county (county-level city) into urban district on the economic development in regions with lagging urbanization: Evidence from Northeast and Southwest China. *Habitat International*, Volume 151, September 2024, 103141. <https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2024.103141>.

3. Fernando Isla-Castillo, Anna Garashchuk, Pablo Podadera-Rivera. Cross-sectional and spatial panel data analysis of territorial economic cohesion in the European Union regions based on convergence approach: From 2 to 8 per cent? *Socio-Economic Planning Sciences*, Volume 95, October 2024, 102012. <https://doi.org/10.1016/j.seps.2024.102012>

4. Mehrnoosh Heydari Morteza Osanloo. Untangling the complex web of environmental, social, and economic impacts in deep and large-scale open-pit mining

**“CONFERENCE OF NATURAL AND APPLIED SCIENCES IN SCIENTIFIC
INNOVATIVE RESEARCH”**

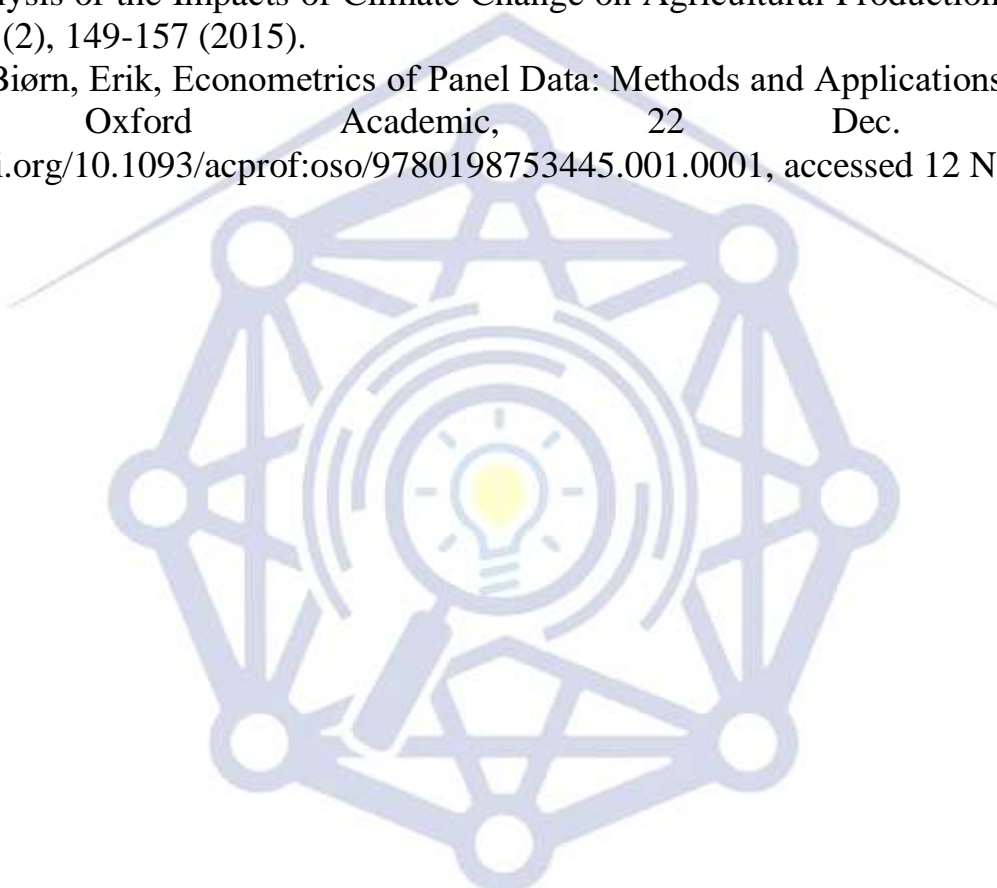
August 8, July 2024

projects using a dynamic modeling framework. Resources Policy, Volume 90, March 2024, 104690. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2024.104690>.

5. Edward W. Frees. Longitudinal and Panel Data: Analysis and Applications for the Social Sciences. Cambridge University Press (2004).

6. Suminori Tokunaga, Mitsuru Okiyama and Maria Ikegawa. Dynamic Panel Data Analysis of the Impacts of Climate Change on Agricultural Production in Japan. JARQ 49 (2), 149-157 (2015).

7. Biørn, Erik, Econometrics of Panel Data: Methods and Applications (Oxford, 2016; Oxford Academic, 22 Dec. 2016). <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198753445.001.0001>, accessed 12 Nov. 2022.

**Research Science and
Innovation House**